

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ – ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΣΕΣ»
ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η – ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ-ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ-ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ
ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΣΩΝ – ΑΡΧΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Σχεδιασμός-Συντονισμός: Χαρά Ανδρεΐδου

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Αριστοφάνη, Νεφέλες

(Η κορυφαία του Χορού ζητά από τον Δίκαιο Λόγο και τον Άδικο Λόγο να επιχειρηματολογήσουν ο καθένας για τον δικό του τρόπο αγωγής. Ο Δίκαιος Λόγος εκπροσωπεί τη γενιά των Μαραθονομάχων ενώ ο Άδικος Λόγος - σύμφωνα με τον Αριστοφάνη - εκπροσωπεί τη νέα γενιά που είχαν ως δασκάλους τον Σωκράτη και τους σοφιστές).

ΚΟΡ.

Τα μαλώματ' ας λείψουνε πια κι οι βρισιές.
Τους παλιούς πώς τους μόρφωνες πες μας εσύ,
την καινούρια εσύ πάλι αγωγή,
ώστε ακούοντας ο νέος τον αντίλογο αυτόν
να μπορέσει να κρίνει σε ποιόν
απ' τους δυο σας θα πάει μαθητής.

[...]

ΚΟΡ., στο Δίκαιο Λόγο.

Ω που εσύ με συνήθειες καλές, ηθικές
τους προγόνους στεφάνωνες πάντα,
960 έλα μίλησε, βάλε φωνή, τη φωνή
που αγαπάς, και φανέρωσε τί είσαι.

ΔΙΚ.

Θα σας πω την αρχαία των παιδιών αγωγή,
θ' αναπτύξω πώς ήτανε τότε
που τα δίκαια διδάσκοντας ήμουν σε ακμή
κι η ηθική σεβαστή 'ταν απ' όλους.
Πρώτο χρέος των παιδιών η σιωπή, τσιμουδιά
να μη βγάζουν· στους δρόμους με τάξη
και μαζί, γειτονόπουλα αν ήταν, γραμμή
να βαδίζουν, να πάνε ν' ακούσουν
της κιθάρας το μάθημα, δίχως χοντρό
πανωφόρι, κι ας έπεφτε χιόνι.
Και σεμνά καθισμένα, χωρίς να κολλούν

τα μηριά τους, **μαθαίναν τραγούδι,**
το «Παλλάδα, κουρσεύτρα των πόλεων θεά»,
το «Βοή που πηγαίνει στα μάκρη»·
και το λέγαν με τόνο αρμονίας **δυνατό,**
σαν που το 'χουμε βρει απ' τους προγόνους.

[...]

Λιχουδιές δε ζητούσε ένας νέος· ρεπανιού
πού να πάρει κεφάλι στο δείπνο;
Είχαν άνηθο ή σέλινο; Τ' άφηνε αυτά
να τα τρων μονάχα οι μεγάλοι.
Δεν καθόταν με το 'να ποδάρι ποτέ
πάνω στ' άλλο· **σκαστά δε γελούσε.**

ΑΔΙ.

Όλα τούτα μυρίζουν **παμπάλαιες γιορτές,**
Διπολίσια, Βουφόνια· **τη μόδα**
των χρυσών τζιτζικιών· (οι γηγενείς αριστοκράτες Αθηναίοι φορούσαν χρυσά
σκουλαρίκια με μορφή τζιτζικια σαν σύμβολο της υψηλής κοινωνικής τους θέσης) τον
παλιό μας ποιητή
τον Κηδείδη.

ΔΙΚ.

Με τούτα τ' αρχαία
το δικό μου το σύστημα **ανάθρεψε αυτούς**
που πολέμησαν στο Μαραθώνα.
Ενώ **τόρα** τους νέους τους μαθαίνεις εσύ
σε χοντρά να τυλίγονται ρούχα·

[...]

990 Ωστε εμένα, νεαρέ μου, που εγώ ο δυνατός
είμαι Λόγος, με θάρρος προτίμα·
η αγορά μισητή θα σου γίνει· ζεστά
δε θα θέλεις λουτρά να ζυγώνεις·
για όσα πρέπει να ντρέπεσαι θα 'χεις ντροπή,
κι αν κανείς σε πειράζει, θ' αγριεύεις·
μεγαλύτερο αν δεις, θα σηκώνεσαι ευθύς
να προσφέρεις τη θέση σου· πάντα
τους γονιούς σου θα σέβεσαι, δε θα φερθείς
ποτέ με άπρεπο τρόπο σ' εκείνους·
τη σεμνότητα θα 'χεις καμάρι, μακριά
πάντ' απ' ότι ντροπιάζει θα στέκεις· [...]
στον πατέρα σου δε θα γλωσσέψεις ποτέ·

Πλάτωνα, Πρωταγόρας, 325-326

(Συνομιλούν ο Σωκράτης και ο σοφιστής Πρωταγόρας για το αν μπορεί να διδαχθεί η αρετή). Ο Πρωταγόρας φέρνει το παρακάτω παράδειγμα:

Αρχίζουν (οι Αθηναίοι) από τότε που τα παιδιά τους είναι μικρά και, όσο αυτοί βρίσκονται στη ζωή, τα διδάσκουν και τα συμβουλεύουν. Από τη στιγμή κιόλας που το παιδί καταλαβαίνει τι του λένε, και η παραμάνα και η μητέρα και ο παιδαγωγός κι ο πατέρας ακόμη πασχίζουν για τούτο: με ποιον τρόπο το παιδί θα γίνει αψεγάδιαστο· έτσι, πάνω σε κάθε πράξη και λόγο το διδάσκουν και του εξηγούν, ότι το ένα είναι δίκαιο, το άλλο άδικο, το ένα ωραίο, το άλλο άσχημο, το ένα όσιο, το άλλο ανόσιο — και τα πρώτα να τα κάνεις, τα δεύτερα να μην τα κάνεις. Κι αν το παιδί υπακούει με τη θέλησή του, πάει καλά· ειδάλλως, σαν βέργα που στραβώνει και καμπουριάζει το σιάζουν με φοβέρες και ξυλιές.

Αργότερα το στέλνουν στο δάσκαλο, που του παραγγέλνουν να δώσει πολύ περισσότερη προσοχή στην καλή διαγωγή του παιδιού παρά στα γράμματα και την τέχνη της λύρας. Με τη σειρά τους οι δάσκαλοι γι' αυτό φροντίζουν. Και όταν πια τα παιδιά μάθουν γράμματα και είναι σε θέση να καταλαβαίνουν τα όσα βλέπουν γραμμένα —όπως τότε τα λόγια—, οι δάσκαλοι τα βάζουν όρθια από τη θέση τους να διαβάζουν ποιήματα καλών ποιητών και τ' αναγκάζουν να τα μαθαίνουν απ' έξω. Μεσ στα ποιήματα αυτά βρίσκει κανείς ένα σωρό συμβουλές κι ένα σωρό διηγήσεις αι παινήματα και ύμνους για τους ενάρετους ανθρώπους του παλιού καιρού, για να τους ζηλέψει το παιδί και να τους μιμηθεί και να λαχταρήσει να τους μοιάσει.

Απ' τη μεριά τους πάλι οι δάσκαλοι της λύρας κάτι παρόμοιο κάνουν, δηλαδή κάνουν ό,τι μπορούν, για να γίνουν οι νέοι φρόνιμοι και να μην κάνουν κανένα κακό· κοντά σ' αυτά, αφού τους μάθουν την τέχνη της λύρας, στη συνέχεια τους διδάσκουν ποιήματα καλών ποιητών, διαφορετικών από τους προηγούμενους —των λυρικών ποιητών— ταιριάζοντας τη μουσική τους στη φωνή της λύρας· έτσι, υποχρεώνουν τους ρυθμούς και τις αρμονίες να συγγενέσουν με την ψυχή του παιδιού, ώστε να γίνουν και πιο ήμερα και χρήσιμα στα λόγια και στις ενέργειές των, με το να ποτιστούν με το ρυθμό και την αρμονία: γιατί η ζωή του ανθρώπου σε κάθε εκδήλωσή της έχει ανάγκη από ρυθμό και αρμονία.

Λοιπόν σαν να μην έφταναν όλα αυτά, τα στέλνουν ακόμα και στους γυμναστές, για να κάμουν κορμί δυνατότερο, κι έτσι το μυαλό τους το φωτισμένο να έχει βοηθό, και να μην αναγκάζονται να δείχνουν δειλία στους πολέμους και στις άλλες πράξεις, επειδή το σώμα τους προδίνει.

Κι αυτά τα κάνουν με το παραπάνω εκείνοι που έχουν στη διάθεσή τους περισσότερα μέσα· και τα περισσότερα μέσα τα διαθέτουν οι πιο πλούσιοι. Αυτών λοιπόν οι γιοι πρώτοι πρώτοι απ' τα παιδιά της ηλικίας τους αρχίζουν να πηγαίνουν στο σχολείο και σταματούν τις σπουδές χρόνια αργότερα από τους άλλους.

Κι όταν πια φύγουν από τα χέρια των δασκάλων, η πολιτεία με τη σειρά της τα αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα μ' αυτούς, για να μην κάνει το καθένα του κεφαλιού του, αλλά ακριβώς όπως οι δάσκαλοι (για τα παιδιά που ακόμα δεν τα καταφέρνουν στο γράψιμο) πρώτα με το κοντύλι χαράζουν απαλές γραμμές, και κατόπι τούς δίνουν την πλάκα και τα υποχρεώνουν να γράφουν καταπώς

τους δείχνουν οι γραμμές, έτσι και η πολιτεία χαράζει τους νόμους, που τους βρήκαν οι καλοί νομοθέτες του παλιού καιρού· τα αναγκάζει και να δίνουν και να παίρνουν διαταγές σύμφωνα μ' αυτούς.

Όποιος όμως παραστρατίζει απ' αυτούς, τον τιμωρεί, και η τιμωρία αυτή και στην πόλη σας αλλά και σε πολλά άλλα μέρη ονομάζεται ευθύνες, γιατί η τιμωρία φέρνει τον παραβάτη στον ευθύ δρόμο. Οικογένεια και πολιτεία λοιπόν τόση φροντίδα δείχνουν για την αρετή — κι εσένα δεν το χωρεί το μυαλό σου, Σωκράτη, και αναρωτιέσαι αν η αρετή μπορεί να διδαχτεί; Πολύ περισσότερο θα 'πρεπε να σαστίξεις, αν δεν μπορούσε να διδαχτεί — όχι τώρα.

Ξενοφώντας, Λακεδαιμονίων Πολιτεία

Ο Ξενοφών στο έργο αυτό επαινεί τη νομοθεσία του Λυκούργου – που έζησε περίπου το 800 π.Χ - και ίσχυε στην Σπάρτη ακόμη και επί των ημερών του. Πιστεύει ότι σ' αυτήν οφείλεται η ισχύς της Σπάρτης. Αναφέρεται εκτεταμένα στην αγωγή των παιδιών και συγκρίνει με τις άλλες πόλεις-κράτη, κυρίως με την Αθήνα:

1.3-4

Αμέσως λοιπόν, σχετικά με την αναπαραγωγή, για ν' αρχίσω απ' την αρχή, οι μεν άλλοι τις κοπέλες που είναι να γεννήσουν και οι οποίες φαίνεται να έχουν ανατραφεί καλά, αφ' ενός τις συντηρούν με όσο το δυνατόν λιγότερη βασική τροφή και αφ' ετέρου με όσο το δυνατόν μικρότερη ποσότητα εδεσμάτων. Τις μεταχειρίζονται δε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ή να απέχουν τελείως από το κρασί, ή να κάνουν χρήση λίγης ποσότητας σε πολύ νερό. Και καθώς οι περισσότεροι απ' αυτούς που ασκούν τη βιοτεχνία διάγουν βίο καθιστικό, έτσι και οι άλλοι Έλληνες απαιτούν οι νέες κοπέλες να ασχολούνται με την κατασκευή ενδυμάτων, ζώντας ήρεμη ζωή. Πώς λοιπόν πρέπει να περιμένει κανείς πως είναι δυνατόν αυτές να γεννήσουν παιδιά αξιοθαύμαστα ως προς τις ηθικές και σωματικές αρετές, αν ανατρέφονται έτσι; Ο Λυκούργος όμως, έκρινε σκόπιμο ότι και οι δούλες ακόμα είναι ικανές ως προς την ένδυση να την παρασκευάζουν. Έτσι πρώτος όρισε να εκτελούν σωματικές ασκήσεις, όχι λιγότερο οι γυναίκες από τους άντρες, επειδή είδε πως είναι σπουδαίο καθήκον των ελευθέρων γυναικών η τεκνοποιία. Κατόπιν καθιέρωσε, όπως στους άντρες, έτσι και στις γυναίκες, αγώνες δρόμου και σωματικής δύναμης μεταξύ τους, γιατί πίστευε πως, αν και τα δυο φύλα είναι ισχυρά, και οι απόγονοι θα είναι περισσότερο ανδρείοι .

2. 1-5

Εγώ, λοιπόν, αφού έγραψα σχετικά με την τεκνογονία, θέλω να αναφερθώ και στην παιδεία που παρέχεται σε κάθε μια από τις δύο πόλεις-κράτη (εννοεί η Αθήνα και η Σπάρτη). Όσοι λοιπόν από τους άλλους Έλληνες υποστηρίζουν ότι μορφώνουν τα παιδιά τους με τον καλύτερο τρόπο, μόλις τα παιδιά αρχίσουν να καταλαβαίνουν όσα τους λένε, αμέσως προσλαμβάνουν γι' αυτούς παιδαγωγούς υπηρέτες κι αμέσως τα στέλνουν σε δασκάλους για να μάθουν γραφή, μουσική και να ασκηθούν στη γυμναστική. Επιπλέον αγοράζουν σανδάλια για τα παιδιά τους και με τη συνεχή αλλαγή

ρούχων τα κάνουν να αισθάνονται όμορφα· όσο για το φαγητό θεωρούν μέτρο το στομάχι τους.

Ο Λυκούργος όμως αντί να έχει ο κάθε νέος από ένα δούλο παιδαγωγό χωριστά στο σπίτι του, καθόρισε για όλους μαζί να επιβλέπει την αγωγή τους ένας άνδρας, από κείνους που ασκείται η ουσιαστικότερη εξουσία, που ονομάζεται **παιδονόμος**, και αυτόν τον κατέστησε υπεύθυνο και να συγκεντρώνει τα παιδιά και να φροντίζει, αν κάποιος απ' αυτά είναι πονηρό ή ατίθασο, να τα τιμωρεί αυστηρά. Του έδωσε επίσης και μαστιγοφόρους για τους έφηβους, για να τους χτυπούν όποτε χρειαζόταν, με αποτέλεσμα να υπάρχει στην αγωγή μεγάλος σεβασμός και αυστηρή πειθαρχία. Αντί πάλι να ανακουφίζει τα πόδια τους με σανδάλια, καθόρισε να σκληραγωγούνται με **ανυποδησία**, με τη σκέψη ότι, αν εξασκούνταν έτσι, πολύ πιο εύκολα θα ανέβαιναν στις ανηφόρες και πολύ ασφαλέστερα θα κατέβαιναν στις κατηφόρες και ότι ένας ξυπόλυτος πολύ πιο άνετα θα πηδούσε και θα σηκωνόταν και θα έτρεχε, αν είχε συνηθίσει στη σκληραγωγία τα πόδια του, παρά αν φορούσε σανδάλια. Κι αντί να καμαρώνουν με συχνές αλλαγές ρούχων, έκρινε ότι πρέπει να συνηθίζουν με **ένα είδος ρούχων όλο το έτος**, πιστεύοντας ότι έτσι θα αντιμετώπιζαν ευκολότερα και το κρύο και τη ζέση. Όσο για το φαγητό, καθόρισε έτσι να σιτίζεται ο κάθε έφηβος, ώστε ποτέ να μην αισθάνονται βαρυστομαχιά από την πολυφαγία, και να είναι έτοιμοι **να αντέξουν στην πείνα**, πιστεύοντας ότι όσοι εκπαιδεύονται έτσι θα μπορούσαν πολύ πιο εύκολα, αν χρειαζόταν, να αντιμετωπίσουν την έλλειψη τροφής, και πολύ περισσότερο, αν δινόταν διαταγή, με την ίδια ποσότητα (μερίδα) φαγητού θα περνούσαν περισσότερες μέρες, και λιγότερο θα αισθάνονταν την έλλειψη μαγειρεμένου φαγητού και θα έτρωγαν οτιδήποτε και θα ζούσαν και πιο υγιεινά· έκρινε εξάλλου ότι προσθέτει ύψος η διατροφή που κάνει τα σώματα λυγερά περισσότερο παρά αυτή που παχαίνει με το πολύ φαγητό.

2.10-11

Για να μη βρίσκονται εντούτοις ποτέ τα παιδιά χωρίς ηγέτη, αν ο παιδονόμος απουσιάζει, όρισε, οποιοσδήποτε από τους πολίτες τύχαινε να είναι παρών, να αναλαμβάνει την ευθύνη και να δίνει στα παιδιά όποιες εντολές νομίζει πως είναι χρήσιμες και να τα τιμωρεί φορές δεν εκτελούν σωστά. Θεσπίζοντας λοιπόν αυτό το μέτρο, συνέβαλε, ώστε τα παιδιά να συμπεριφέρονται με μεγαλύτερη κοσμιότητα, γιατί απέναντι σε τίποτα, ούτε τα παιδιά, ούτε οι άντρες δείχνουν σεβασμό, όπως απέναντι στους άρχοντες. Εν προκειμένω δε και αν κάποτε συμβεί να μην ευρίσκεται κανείς άντρας παρών, ούτε και έτσι να μένουν τα παιδιά χωρίς ηγέτη, όρισε να εξουσιάζει ο πιο οξυδερκής από τους άρρενες της κάθε ίλης. **Όστε ποτέ τα παιδιά εκεί δεν είναι χωρίς ηγέτη.**

3.1-5

Όταν όμως τα παιδιά φτάνουν σε **ηλικία 15 ετών**, οι μεν άλλοι Έλληνες τα παίρνουν από τα σχολεία, κανείς όμως (πλέον) δεν τα εξουσιάζει, αλλά τ' αφήνουν να ζουν όπως θέλουν. Ο Λυκούργος όμως και απέναντι σ' αυτά πήρε αντίθετες αποφάσεις. Γιατί μιας και αντιλήφθηκε ότι σ' εκείνους που βρίσκονται σ' αυτή την ηλικία τα μυαλά τους παίρνουν αέρα, επικρατεί μεγάλη αλαζονεία και τους καταλαμβάνουν ισχυρές επιθυμίες για απόλαυση σ' αυτό το σημείο της ηλικίας τους **επέβαλε πολλές ασκήσεις, επινόησε δε**

πολλές ασχολίες παντός είδους, θεσμοθετώντας επιπλέον και αν κάποιος τ' απέφυγε αυτά, να μην δικαιούται κανενός δημοσίου αξιώματος. Έκανε έτσι όχι μόνο οι δημόσιοι λειτουργοί, αλλά και οι ιδιώτες να φροντίζουν το παιδιά, ώστε να μην γίνουν αντικείμενο περιφρόνησης, ότι δηλαδή από φόβο ή δειλία αποφεύγουν τις ασκήσεις. Επιπλέον δε, επειδή ήθελε να τους εμφυσήσει το αίσθημα της ντροπής, όρισε, όταν βρίσκονται στους δρόμους, να έχουν τα χέρια τους μέσα στο χιτώνα, να προχωρούν σιωπηλοί, να μη βλέπουν πουθενά γύρω τους, αλλά να κοιτάζουν μπροστά στα πόδια τους. Εδώ γίνεται φανερό πως το αντρικό φύλο είναι πιο ισχυρό όσον αφορά την αυτοσυγκράτηση, απ' ό,τι η γυναικεία φύση. Πιο λίγο θα μπορούσες να ακούσεις τη φωνή των νεαρών Σπαρτιατών, απ' ό,τι των αγαλμάτων, λιγότερο θα μπορούσες να τους κάνεις να μετακινήσουν τα μάτια τους, απ' ό,τι τα χάλκινα ομοιώματα. Θα μπορούσες δε να τους θεωρήσεις πιο συγκρατημένους και απ' αυτά ακόμα τα είδωλα, που αποτυπώνονται στις κόρες των οφθαλμών. Και όταν φτάσουν σε ηλικία κατά την οποία παίρνουν μέρος στα κοινά συσσίτια, πρέπει να αρκестεί κανείς να τους ακούσει να μιλούν, μόνο όταν ερωτηθούν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ρύθμισε τα σχετικά με τους νέους.

Ξενοφών, Απομνημονεύματα – Η σπουδαιότητα της σωματικής άσκησης (Ο Σωκράτης συνομιλεί με έναν από τους μαθητές του)

Επειδή δε είδε τον Επιγένη, ένα από τους μαθητάς του, ο οποίος και νέος ήτο και ασθενικός κατά το σώμα·

— Πόσον αγύμναστον έχεις το σώμα σου, ω Επιγένη! είπε· και εκείνος·

— Διότι, είπεν, είμαι ιδιώτης και όχι αθλητής, ω Σωκράτη.

— Καθόλου τουλάχιστον περισσότερον ιδιώτης, είπεν, απ' εκείνους οι οποίοι πρόκειται ν' αγωνίζονται εις την Ολυμπίαν ή σου φαίνεται ότι είναι μικρός ο περί υπάρξεως αγών, τον οποίον θα κάμουν οι Αθηναίοι προς τους πολεμίους, όταν τους τύχη; Και όμως όχι ολίγοι ένεκα της καχεξίας του σώματος και φονεύονται εις τους πολεμικούς κινδύνους και ατίμως διασώζονται, πολλοί δε εξαιτίας αυτού και ζωντανοί συλλαμβάνονται και, αφού συλληφθούν, ή βέβαια εκτελούν εις την επίλοιπον ζωήν των, εάν έτσι το φέρει η τύχη, την βαρυτάτην δουλείαν, ή αφού περιπέσουν εις τας αλγεινότερας αναγκαστικάς εργασίας και πληρώσουν ενίοτε περισσότερα από όσα έχουν, την επίλοιπον ζωήν των την περνούν στερούμενοι τα αναγκαία και κακοπαθούντες· πολλοί δε κακήν υπόληψιν αποκτούν διά την σωματικήν των αδυναμίαν, επειδή νομίζονται ότι είναι δειλοί εις τους πολεμικούς κινδύνους. [...]

Η νομίζεις, ότι είναι και υγιεινότερον και χρησιμώτερον πράγμα η σωματική αδυναμία από την σωματικήν δύναμιν, ή δεν λογαριάζεις εκείνα τα κατορθώματα που οφείλονται εις την σωματικήν δύναμιν; Και όμως όλα τα αντίθετα συμβαίνουν εις εκείνους, που έχουν τα σώματά των εις καλήν κατάστασιν παρά εις εκείνους, που τα έχουν εις κακήν. Διότι και υγιαίνουν εκείνοι, που έχουν τα σώματά των εις καλήν κατάστασιν και είναι και δυνατοί· και αφ' ενός μεν πολλοί ένεκα τούτου και διασώζονται εντίμως από τους πολεμικούς αγώνας και διαφεύγουν όλους τους κινδύνους, αφ' ετέρου δε πολλοί και

τους φίλους βοηθούν και την πατρίδα ευεργετούν και εξ αιτίας αυτών των προσόντων των γίνονται άξιοι ευγνωμοσύνης και μεγάλην δόξαν αποκτούν και ευγενεστάτας τιμάς επιτυγχάνουν και την επίλοιπον ζωήν των ευχαριστότερα και εντιμότερα την περνούν και εις τα παιδιά των χρησιμότερα μέσα αφήνουν διά τον βίον των.

Ούτε βέβαια πρέπει, επειδή η πόλις δεν επιβάλλει δημοσία την άσκησιν εις τα πολεμικά (όπως συνέβαινε για παράδειγμα στην Σπάρτη) δι' αυτό και ιδιωτικώς να τα παραμελούμεν, αλλά πολύ περισσότερον να φροντίζωμεν δι' αυτά. [...] **διότι δι' όλα όσα κάμνουν οι άνθρωποι, χρήσιμον είναι το σώμα**. εις όλας δε τας ανάγκας του σώματος είναι μέγα πλεονέκτημα το να είναι το σώμα όσον το δυνατόν περισσότερον ισχυρόν· διότι και εις την διανόησιν, εις την οποίαν φαίνεται ότι ελαχίστη ανάγκη του σώματος υπάρχει, ποίος δεν γνωρίζει, ότι και εις αυτό πολλοί κάμνουν μεγάλα σφάλματα, επειδή δεν υγιαίνει το σώμα των; Και λησμοσύνη δε και αποθάρρυνσις και δυστροπία και τρέλλα πολλές φορές εις πολλούς διά την ασθενικότητα του σώματος εις την διάνοιαν εμπίπτουν, ώστε και τας γνώσεις να εκδιώκουν. Εις εκείνους δε που κατά τα σώματα είναι υγιείς πολλή ασφάλεια υπάρχει και κανένας κίνδυνος ένεκα τουλάχιστον της ασθενικότητος του σώματος να πάθουν τίποτε από τα ανωτέρω [...] Είναι δε αισχρόν και το να γηράση κανείς, διότι δεν γυμνάζει το σώμα του, πριν γνωρίση τον εαυτόν του ποίος ωραιότατος και ισχυρότατος ήθελε γίνει κατά το σώμα· αυτά δε δεν είναι δυνατόν να τα γνωρίση όταν παραμελή το σώμα· διότι δεν συνηθίζουν αυτά τα πράγματα να γεννώνται μόνα των.

Ηροδότου, Ιστορίαι – σχετικά με τους τεχνίτες και την επαγγελματική εκπαίδευση

[2.167.1] Δεν μπορώ να κρίνω με σιγουριά αν οι Έλληνες το έχουν μάθει και αυτό από τους Αιγυπτίους, γιατί βλέπω ότι και οι Θράκες και οι Σκύθες και οι Πέρσες και οι Λυδοί και όλοι σχεδόν οι βάρβαροι **τους πολίτες που μαθαίνουν τις τέχνες και τους γόνους τους τούς περιβάλλουν με λιγότερη τιμή παρ' όσο τους άλλους, ενώ θεωρούν ότι όσοι δεν επιδίδονται στις χειρωνακτικές δουλειές είναι ευγενείς**, και προπαντός όσοι είναι δοσμένοι στον πόλεμο. [2.167.2] Πάντως, τη συνήθεια αυτή την έχουν πάρει όλοι οι Έλληνες, και προπαντός οι Λακεδαιμόνιοι, ενώ εκείνοι που περιφρονούν λιγότερο τους χειρώνακτες είναι οι Κορίνθιοι.

(Η Κόρινθος ήταν διάσημη για τα εργαστήριά της, οπότε οι τεχνίτες έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης)

Επαγγελματική εκπαίδευση

Σχετικά με την επαγγελματική εκπαίδευση των αρχαίων, οι πληροφορίες από αρχαίες πηγές είναι διάσπαρτες και πολύ αποσπασματικές. Γι' αυτό προτίμησα να παραθέσω ένα απόσπασμα από την ακόλουθη μελέτη:

Κ. Καλογερόπουλου, Η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα: Από τις πηγές (2005)

<https://archive.gr/?p=28>

«Πώς, λοιπόν, διδάσκονταν οι τέχνες και το εμπόριο στην αρχαία Ελλάδα; Από τις μαρτυρίες που διαθέτουμε[15], οι τέχνες ή το εμπόριο ήταν κυρίως κληρονομική ενασχόληση. «Οι γιοι των τεχνιτών μαθαίνουν την τέχνη του πατέρα τους, όσο μπορούν οι πατέρες και οι όμοιοί τους να τη διδάξουν». Στη Δημοκρατία[16] ο Πλάτων αναφέρει πως οι παίδες, των κεραμιστών -μια λέξη που περιλαμβάνει τους γιους και τους μαθητευόμενους- είναι στην πραγματικότητα υπηρέτες και βοηθοί για μακρύ χρονικό διάστημα, πριν τους επιτραπεί να φτιάξουν το δικό τους κεραμικό. Με τη σειρά του ο Σόλων, προκειμένου να ενθαρρύνει τους αθηναίους τεχνίτες, έλεγε πως «ο πατέρας που δε δίδαξε το γιο του κάποια τέχνη, δεν μπορεί να απαιτεί βοήθεια στα γεράματά του»[18].

Υπήρχε, λοιπόν, ένα σύστημα μεταβίβασης της γνώσης, σε ό,τι αφορούσε το εμπόριο και τις τέχνες, αλλά η γενική άποψη ήταν πως: «η τεχνική καθοδήγηση και όλη η διδασκαλία που αποβλέπει στην οικονομική απολαβή είναι χυδαία και δε δικαιούται το όνομα της εκπαίδευσης. Η αληθινή εκπαίδευση στοχεύει αποκλειστικά στην αρετή, η οποία ωθεί το παιδί να είναι καλός πολίτης, ικανός να κυβερνήσει και να υπακούσει»[19]. Έτσι, οι Σπαρτιάτες και οι Κρήτες δεν ήταν μόνοι. Είχαν την υποστήριξη όλης της Ελλάδας στην απόφασή τους να εξορίσουν από τα σχολεία τους κάθε ιδέα τεχνικής ή επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Παρόλα αυτά η εκπαίδευση και πάλι έμεινε μισή, συγκρινόμενη με τα δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών. Και τούτο γιατί απευθυνόταν μόνο στα αγόρια της οικογένειας. Οι γυναίκες ζούσαν περίπου σε καθεστώς ανατολίτικου περιορισμού, εκτός ίσως από τη Χίο, τη Λοκρίδα, την Κρήτη και φυσικά τη Σπάρτη. Σύμφωνα με τον Περικλή δια στόματος Θουκυδίδη[20], η Αθηναία μητέρα οφείλει να ζει τόσο αποσυρμένη ζωή, ώστε το όνομά της να μην ακούγεται ανάμεσα στους άνδρες, είτε για καλό ή για κακό».

Η εκπαίδευση στην αρχαία Κρήτη

Σχετικά με το εκπαιδευτικό σύστημα της αρχαίας Κρήτης, οι πληροφορίες από αρχαίες πηγές είναι επίσης διάσπαρτες και πολύ αποσπασματικές Γι' αυτό προτίμησα να παραθέσω ένα απόσπασμα από την ίδια μελέτη:

Κ. Καλογερόπουλου, Η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα: Από τις πηγές (2005)

<https://archive.gr/?p=28>

«Με τη σειρά του το κρητικό σύστημα εκπαίδευσης ήταν παρόμοιο με εκείνο της Σπάρτης από πολλές απόψεις. Κατά τον ίδιο τρόπο η διδασκαλία παρεχόταν από ένα πρεσβύτερο μέλος της κοινότητας, αλλά στην Κρήτη η εκπαίδευση κόστιζε στους γονείς ακόμη λιγότερα απ ό,τι στη Σπάρτη, καθώς τα παιδιά τρέφονταν κυρίως με δημόσια έξοδα[11]. Οι γυναίκες έπαιρναν το γεύμα τους στο σπίτι, ενώ οι άνδρες σε

λέσχες που αποκαλούνταν *ανδρεία*. Στα *ανδρεία* συμμετείχαν όλα τα αρσενικά της οικογένειας. Συνήθως τα αγόρια δικαιούνταν το μισό της τροφής των ενηλίκων, εκτός από τα ορφανά που δικαιούνταν πλήρη μερίδα στη λέσχη του νεκρού πατέρα τους.

Στην πραγματικότητα η κρητική λέσχη είναι ένα αμάλγαμα αρκετών οικογενειών σε ένα είδος **πατριάς**, όλα τα αρσενικά μέλη της οποίας δειπνούσαν μαζί. Τα αγόρια τούτης της πατριάς κοιμούνταν πιθανώς μαζί σε **κοιτόνες** της λέσχης και σχημάτιζαν ένα ξεχωριστό σχολείο. Στα **κοινά συσσίτια** με την παρουσία των πρεσβύτερων ενθαρρύνονταν οι συζητήσεις γύρω από ηθικά και πολιτικά θέματα, τα οποία όφειλαν να διδαχθούν. Οι πρεσβύτεροι εξέλεγαν κάποιον να υπηρετήσει ως **παιδονόμος ή επιστάτης** των αγοριών της λέσχης. Κάτω από την επίβλεψή του τα αγόρια μάθαιναν **γράμματα, γυμνάζονταν διαρκώς, εκπαιδεύονταν στη χρήση των όπλων -ιδιαίτερα του τόξου- και στους πολεμικούς χορούς**, όπως ο χορός των Κουρητών και ο Πυρίχειος. **Μάθαιναν σαν τραγούδι τους νόμους της πατρίδας τους**, για να τους αποστηθίζουν, μια και η άγνοια των νόμων δε δικαιολογείτο. Ο παιάνας ήταν η κύρια μορφή τραγουδιού τους και ήταν εκπαιδευμένοι στο λιτό ύφος των Λακεδαιμονίων συναδέλφων τους.

Οι νεαροί Κρήτες εκπαιδεύονταν στην ατομική και την ομαδική μάχη ενάντια σε άλλες λέσχες-σχολεία. Επίσης, **διδάσκονταν την αντοχή σε πολλών ειδών δυσκολίες**. Χειμώνα-καλοκαίρι φορούσαν τον ίδιο κοντό χιτώνα -όπως και οι Σπαρτιάτες- και μάθαιναν να αψηφούν τη ζέστη και το κρύο, τα ορεινά μονοπάτια και τα χτυπήματα που δέχονταν στα γυμνάσια και τις μάχες. Στα σχολεία παρέμεναν ως τα δέκα επτά τους χρόνια, οπότε και γίνονταν έφηβοι με ειδική τελετή, τα *Εκδύσια*».

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΣΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ηροδότου, Ιστορίαι

[1.136.2] Μαθαίνουν στα παιδιά τους (οι Πέρσες ευγενείς) —αρχίζοντας **από τα πέντε χρόνια ως τα είκοσι**— τρία πράγματα μόνο: **να καβαλικεύουν άλογα, να ρίχνουν το δοξάρι και να λένε την αλήθεια**. Πριν γίνει το παιδί πέντε χρονώ, δεν το βλέπει ο πατέρας του, αλλά ζει μαζί με τις γυναίκες. Κι αυτό γίνεται για τον εξής λόγο: στην περίπτωση που το παιδί πεθάνει στα πρώτα χρόνια της ανατροφής του, να μη δώσει καμιά λύπη στον πατέρα του.

Ξενοφώντος, Κύρου Παιδεία, 1.2,3 – 1.2,8

Οι περσικοί όμως **νόμοι** προκαταβολικά φροντίζουν πως οι πολίτες εξ αρχής δε θα γίνουν τέτοιοι, ώστε να επιθυμούν να διαπράττουν κακές και αισχρές πράξεις. Και το επιδιώκουν κάπως έτσι: διαθέτουν τη λεγόμενη **ελεύθερη αγορά**, όπου βρίσκονται και τα βασιλικά ανάκτορα και των άλλων αρχόντων οι κατοικίες. Από κει έχουν

απομακρυνθεί και μεταφερθεί σ' άλλο τόπο τα εμπορεύματα και οι έμποροι και οι φωνές και οι χυδαιότητές τους, για να μην ανακατεύεται ο θόρυβός τους με την ευκοσμία των μορφωμένων. Η αγορά αυτή που βρίσκεται γύρω από τα μέγαρα των αρχόντων είναι **χωρισμένη σε τέσσερα μέρη**: από αυτά το ένα προορίζεται για τα παιδιά, το δεύτερο για τους εφήβους, το τρίτο για τους ώριμους ανθρώπους και το τελευταίο για κείνους που πέρασαν τη στρατεύσιμη ηλικία. Σύμφωνα με το νόμο, πρέπει ο καθένας απ' αυτούς, ανάλογα με την ηλικία του, να βρίσκεται στον καθορισμένο χώρο· τα παιδιά και οι ώριμοι άντρες, μόλις ξημερώσει, ενώ οι γέροι, όταν προτιμά ο καθένας, εκτός από τις καθορισμένες μέρες, κατά τις οποίες επιβάλλεται οπωσδήποτε να παρευρίσκονται. **Οι έφηβοι κοιμούνται με τον ελαφρό οπλισμό τους γύρω από τα μέγαρα των αρχόντων**, εκτός από τους έγγαμους· αυτοί δεν είναι υποχρεωμένοι να κοιμούνται ούτε να αναζητούνται εκεί, εκτός αν από πριν ειδοποιούνται να παρευρίσκονται· ούτε όμως το να απουσιάζουν συχνά θεωρείται σωστό. Στο καθένα από αυτά τα τμήματα υπάρχουν δώδεκα άρχοντες· γιατί και οι φυλές των Περσών είναι δώδεκα. Για **επιστασία** των παιδιών έχουν εκλεγεί όσοι από τους γεροντότερους θεωρούνται ικανοί να καταστήσουν τα παιδιά άριστα. Για επιστασία επίσης των εφήβων, όσοι από τους ώριμους άντρες θεωρούνται πώς μπορούν να τους αναδείξουν αρίστους. Για τους ώριμους πάλι άντρες, όσοι θεωρούνται πως μπορούν να τους κάνουν να εκτελούν άριστα τις διαταγές και όσα παραγγέλλονται από την ανώτατη εξουσία. Έχουν επίσης εκλεγεί επόπτες και για τους γέροντες, που επιβλέπουν πώς και αυτοί να εκπληρώνουν τα καθήκοντά τους. Θα διηγηθώ τώρα όσα κάθε ηλικία είναι υποχρεωμένη να εκτελεί, για να γίνει πια φανερό πώς **φροντίζουν, ώστε να γίνουν οι πολίτες όσο το δυνατό πιο άριστοι**. Λοιπόν τα παιδιά πηγαίνοντας καθημερινά στο σχολείο διδάσκονται **δικαιοσύνη** και λένε πως γι' αυτό φοιτούν στα σχολεία· όπως ακριβώς σε μας, για να μάθουν γράμματα. Και οι άρχοντές τους (επιμελητές) περνούν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας με το να **δικάζουν για χάρη τους**. Γιατί, καθώς είναι φυσικό, συμβαίνουν και μεταξύ των παιδιών, όπως ακριβώς και μεταξύ των αντρών, παραπτώματα και για κλοπή, και γι' αρπαγή, και για κακολογία, και άλλα που είναι φυσικό να συμβαίνουν. Όσους ανακαλύψουν ενόχους σ' ένα απ' αυτά τά παραπτώματα τους τιμωρούν. Τιμωρούν επίσης και όποιον πιάσουν νά κατηγορεί άλλους άδικα. Δικάζουν ακόμα και για αδίκημα για το οποίο οι άνθρωποι πάρα πολύ μισούνται μεταξύ τους, κι ωστόσο ελάχιστα καταφεύγουν στα δικαστήρια, δηλαδή την **αχαριστία**. Και όποιον καταλάβουν πως μπορεί να ανταποδώσει την ευεργεσία που του έγινε, αλλά δεν την ανταποδίδει, κι αυτόν τον τιμωρούν αυστηρά· γιατί πιστεύουν πως οι **αχάριστοι και τους θεούς και τους γονείς και την πατρίδα και τους φίλους τους θα παραμελούσαν εντελώς**. Και φαίνεται πως **την αχαριστία προπάντων σχεδόν πάντοτε ακολουθεί η αναισχυντία· και ορθά τη θεωρούν σαν τη μεγαλύτερη αίτια όλων των κακών πράξεων**. Διδάσκουν ακόμα στα παιδιά και **σωφροσύνη**. Πολύ συντελεί στο να συνηθίζουν αυτοί στη σωφροσύνη το ότι βλέπουν κάθε μέρα και τους γεροντότερους να ζουν με **εγκράτεια**. Διδάσκουν επίσης και την **υπακοή στους άρχοντες**: πολύ και σε τούτο συντελεί το ότι βλέπουν τους πρεσβύτερους με προθυμία να υπακούνε στους άρχοντες. Τους διδάσκουν ακόμα να είναι εγκρατείς στην πείνα και τη δίψα· πολύ μάλιστα και σε τούτο συντελεί το ότι βλέπουν πως οι μεγαλύτεροι **δεν πηγαίνουν πρωτύτερα για φαγητό, παρά αφού τους επιτρέψουν οι άρχοντες**, και το ότι τα παιδιά δεν τρώνε κοντά

στη μάνα τους, αλλά κοντά στο δάσκαλο, όταν δώσουν το σύνθημα οι άρχοντες. Φέρνουν από το σπίτι τους για φαγητό ψωμί, για προσφάγι κάρδαμο, και για να πιουν, αν κανείς διψάσει, ποτήρι, ώστε να παίρνουν νερό από το ποτάμι. Εκτός απ' αυτά μαθαίνουν να χειρίζονται το **τόξο και το ακόντιο**. Μέχρι να γίνουν τα παιδιά δέκα έξι ή δέκα επτά χρονών, ασχολούνται βέβαια μ' αυτά και μετά περνούν στην τάξη των εφήβων.

Ξενοφώντας, Κύρου Παιδεία 1.6

(Ο πέρσης βασιλιάς Καμβύσης εξηγεί στον γιο και διάδοχό του, Κύρο, το σύστημα αγωγής των Περσών από παλιά μέχρι τότε)

«... να διδάσκουν απλώς τα παιδιά όπως διδάσκουμε τους δούλους να φέρονται σε εμάς, δηλαδή να μας λένε την αλήθεια και να μην μας ξεγελούν, ούτε να κλέβουν ούτε να αποβλέπουν στο δικό τους συμφέρον. Και αν δεν συμμορφώνονται, να τιμωρούνται. Μ' αυτόν τον τρόπο, καθώς θα εκπαιδεύονται σ' αυτά, να γίνουν ήμεροι και φιλόανθρωποι πολίτες.

Κι όταν έφθαναν στην ηλικία που είσαι κι εσύ σήμερα (έφηβος), τότε κρίναμε πως δεν ήταν επικίνδυνος να τους διδάσκουμε το δικαίωμα του πολέμου».

Πλάτωνα, Αλκιβιάδης, 1, 120e-122d

(Ο Σωκράτης συζητά με τον Αλκιβιάδη και τον καλεί να συγκρίνουν τη δική του αγωγή με αυτή των Σπαρτιατών και Περσών βασιλέων)

ΣΩ. Ας δούμε λοιπόν πρώτο, αντιπαραβάλλοντας τα δικά τους προς τα δικά μας, αν οι βασιλείς των Λακεδαιμονίων και των Περσών κατάγονται από γένη κατώτερα. Ή δεν ξέρουμε ότι αυτοί των Λακεδαιμονίων είναι απόγονοι του Ηρακλέους, οι άλλοι του Αχαιμένους, κι ότι το γένος τους, του Ηρακλέους και του Αχαιμένους, ανάγονται στον Περσέα του Διός;

[...]

Κοίταξε όμως μην υστερούμε από αυτούς και στο μεγαλείο του γένους, αλλά και στην άλλη ανατροφή. [...] Κι όταν γεννηθεί το πρώτο παιδί (του πέρση βασιλιά), στο οποίο ανήκει η εξουσία, γιορτάζουν πρώτα όλοι στη χώρα του βασιλέως, όλοι όσους εξουσιάζει, συνέχεια, κάθε χρόνο, την ημέρα αυτή, θυσιάζουν για τα γενέθλια του βασιλιά και γιορτάζει όλη η Ασία! [...] Ανατρέφεται ύστερα το παιδί, όχι από γυναίκα παραμάνα μικρής αξίας, αλλ' από ενούχους, αυτούς που θεωρούνται οι καλύτεροι στον κύκλο του βασιλιά. Προστάζονται να μεριμνήσουν αυτοί και για τ' άλλα ζητήματα του νεογέννητου, και να βρουν τρόπο να γίνει όσο μπορεί ομορφότερος, αναπλάθοντας και διορθώνοντας τα μέλη του παιδιού· και τους τιμούν εξαιρετικά γι' αυτό. Κι όταν τα παιδιά γίνουν επτά ετών, μαθητεύουν τότε στ' άλογα και στους δασκάλους των ιππικών, κι αρχίζουν να πηγαίνουν στα κυνήγια.

Όταν το παιδί γίνει δεκατεσσάρων ετών, το παραλαμβάνουν εκείνοι που ονομάζονται βασιλικοί παιδαγωγοί· είναι τέσσερις κι εκλέγονται από τους ενήλικες Πέρσες, όσους

αναδείχτηκαν οι καλύτεροι, ο σοφότερος, ο δικαιότερος, ο σωφρονέστερος κι ο ανδρειότερος. Ο πρώτος απ' αυτούς διδάσκει τη μαγεία του Ζωροάστρη του Ωρομάζου —πρόκειται για τη λατρεία των θεών— και τα βασιλικά πράγματα, ο δικαιότερος να λέει την αλήθεια σε όλη του τη ζωή, ο σωφρονέστερος να μην υποτάσσεται σε καμία ηδονή, για να 'ναι πάντα ελεύθερος και πραγματικός βασιλιάς, κυριαρχώντας πρώτα μέσα του κι όχι δουλεύοντας σε καμία ηδονή· κι ο ανδρειότερος τον κάνει άφοβο κι ατρόμητο, αφού ως δειλός θα ήταν δούλος. [...]

Κι αν θελήσεις ν' αποβλέψεις σε πλούτη κι απολαύσεις, σ' εσθήτες και μακριά φορέματα, σε μυρωδικά και πλήθος υπηρετών, και στην άλλη δα περσική αβρότητα, θα ντρεπόσουν για τον εαυτό σου βλέποντας πόσο υπολείπεσαι απ' αυτούς.

Αν θελήσεις εξάλλου ν' αποβλέψεις στη σωφροσύνη, στην κοσμιότητα, στη δεξιότητα, την άνεση, τη μεγαλοφροσύνη, την τάξη, ανδρεία, καρτερία, φιλοπονία, φιλοδοξία και φιλοτιμία των Λακεδαιμονίων, θα 'παιρνες τον εαυτό σου για παιδί σε όλα αυτά.